

Розвиток критичного мислення учнів під час вивчення творів Т. Шевченка

Наталія Скоморовська,
пошуковець
Івано-Франківськ

У статті йдеться про використання технології "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" на уроках української літератури під час вивчення творів Т. Шевченка. Технологія дає можливість розвивати критичне, творче мислення, активізувати пізнавальну діяльність школярів на уроці.

Серед багатьох можливих обрано тему природи. Вибір обумовлений її актуальністю. Щоб привернути увагу учнів до проблеми збереження навколишнього середовища, потрібно навчати школярів любити та берегти природні багатства. У творах Кобзаря безліч рядків про красу природи нашого краю.

Серед стратегій, які пропонує дана технологія, обрано саме ті, що допоможуть повніше донести до учнів цей навчальний матеріал, розвивати асоціативне мислення, вміння аналізувати.

Ключові слова: технологія, стратегія, Т. Шевченко, природа, пейзажна лірика, Україна.

Програма "Читання та письмо для розвитку критичного мислення" — це спільний проект освітан різних країн. Мета авторів програми — розробити і запропонувати школі такі навчальні методики, за допомогою яких можна розвивати критичне мислення учнів.

Ця програма вже не перший рік впроваджується і в школах України. Що дає вона сучасній школі? У першу чергу — можливість виховувати критично мислячу особистість. Тобто людину, яка здатна чітко виділити проблему, що її необхідно розв'язати, самостійно знайти, опрацювати й проаналізувати інформацію, логічно побудувати свої думки, навести переконливі аргументи, бути відкрито до сприйняття думок інших.

"Критичне мислення є саме таким мисленням, яке розвивається на основі ретельного оцінювання не лише припущень, а й фактів, і веде до найбільш об'єктивних висновків шляхом аналізування всіх доцільних чинників і використання обґрунтованих логічних процесів [4, 21]".

Критичне мислення є переходом від навчання, орієнтованого переважно на запам'ятовування, до на-вчання, спрямованого на розвиток самостійного свідомого мислення учнів. Програма передбачає значно більшу самостійність школярів у навчанні. Завдання вчителя вбачається не тільки у тому, щоб пояснювати матеріал, а у тому, щоб підготувати учнів до сприйняття нового, навчити їх осмислювати тему та шукати інформацію, яка допоможе реалізувати проблему.

Результатом навчання для учнів має стати не засвоєння фактів або чужих думок, а вироблення власних суджень через застосування до інформації певних при-йомів мислення. Це сприяє формуванню в учнів активної позиції в навчанні, а потім і в суспільному житті.

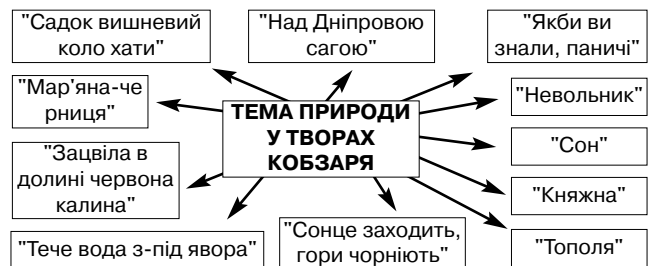
На уроках літератури, використовуючи технологію "Читання та письмо для розвитку критичного мислення", учитель створює середовище для активної навчальної діяльності, використовує запитання для осмислення та залучення учнів до високого рівня мислення, виявляє повагу до дітей як особистостей. Цим самим сприяє розвитку творчості, інтелекту, соціальної небайдужості та громадської активності.

Серед стратегій, які пропонують автори програми, словесники часто використовують "Грунування", "Сенкан" та "Методику взаємних запитань".

Грунування — це стратегія навчання, яка спрямована на стимулювання мислення про зв'язки між окремими поняттями. Вона спонукає учнів вільно думати й відкрито висловлюватись на певну тему. Для роботи вибирається опорне слово, поняття, словосполучення, до якого підбираються слова за певними зв'язками.

Грона (асоціативні та інформативні) можна викорис-

товувати практично на кожному уроці української мови та літератури. Розглянемо зразки використання цієї стратегії під час вивчення творів Тараса Григоровича Шевченка. Серед тем, до яких часто звертався письменник, виділимо тему природи. Для візуального сприйняття матеріалу вчитель може використати наступне інформативне грона.

Матеріал для роботи. У Тараса Шевченка є багато творів, у яких поет із захопленням розповідає про природу рідного краю. Письменник довгий час перебував за межами рідної землі: навчання в Академії мистецтв у Петербурзі, арешт і заслання (Оренбург, Кос-Арал, Новопетровська фортеця) тощо. Та якими б дорогами не водила Доля, завжди в думках поета була Україна, її історія, люди, природа. *"І виріс я на чужині, / І сивію в чужому краї: / То самотому мені / Здається — кращого немає / Нічого в Бога, як Дніпро / Та наша славна країна... [5, 429]"*.

Природа рідного краю була для поета втіленням земного раю. Змалку Т. Шевченко був закоханий у рідні левади та діброви. У його спогадах знаходимо наступні рядки: *"І от стоїть переді мною наша бідна, стара біла хата з потемнілою солом'яною стріхою і чорним димарем, а коло хати на причілку яблуня з червонобокими яблуками, а коло яблуні квітник, улюбленець моєї незабутньої сестри, моєї терплячої, моєї ніжної няньки! А біля воріт стоїть стара розлога верба із засохлою верхівкою, а за вербою стоїть клуня, оточена стійками жита, пшениці і всякого, різного хліба; а за клунею, схилом, піде вже сад. Та який сад!.. Густий, темний, тихий... а за садом левада. А за левадою долина, а в долині тихий, ледь дзюркотливий струмок, обставлений вербами й калиною та огорнутий широколистими, темними, зеленими лопухами [3, 5]"*.

Місцевість, де виріс Тарас Шевченко, була настільки мальовнича, що не могла залишити байдужою таку мрійливу, вразливу душу дитини. Всю цю красу поет передало згодом у своїх творах. *"Зацвіла в долині / Червона калина, / Ніби засміялась / Дівчина-дитина. / Любо, любо стало, / Пташечка зраділа / І защебетала [5, 48]"*.

У віршах Т. Шевченка зустрічаємо багато образів, що вважаються архетипами: дуб, явір, тополя, верба і, звичайно, червона калина. З ними поет створює типово український пейзаж, який не сплутаєш з жодним іншим. *"Тече вода з-під явора / Яром на долину. / Пишається над водою / Червона калина. / Пишається калинонька, явір молодіє, / А круг їх верболози / Й лози зеленіють [5, 59]"*.

У своїх творах Т. Шевченко дає нам можливість побачити різну Україну, помилуватися красою і величчю її природних багатств. Змінюються пейзажі, та незмінним залишається одне — усі описи наповнені великою любов'ю до рідної землі. У зображенні природи проявився ще один талант Т. Шевченка — талант художника. Як маляр фарбами, поет словом відтворює то бурю на Дніпрі, то мирну картину вечірнього відпочинку. *"Садок вишневий коло хати, / Хрущі над вишнями гудуть. / Плугатарі з плугами йдуть, / Співають ідучи дівчата, / А матері вечерять ждуть [5, 33]"*.

Таку гармонію між людьми і природою, як у поезії **"Садок вишневий коло хати"**, не часто знаходимо у творах Кобзаря. Уява одразу малює сільську хату, білу, охайну, навколо дерева у цвіту. Весна напоїла повітря запахами трав і квітів. Вечір. Тихо так, що чути, як гудуть хрущі. Вишні біля хати створюють атмосферу певного домашнього затишку, яка доповнюється вечерею сім'ї на подвір'ї: *"Сім'я вечере біля хати, / Дочка вечерю подає, / А мати хоче научати, / Так соловейко не дає [5, 33]"*.

Цінність таких поезій ще і в тому, що поет зберіг для нас описи сучасної йому природи. Світ природи змінюється, і наше покоління, на жаль, так і не побачить вже хрущів над вишнями.

У творах письменника пейзажна лірика виконує різні функції. Наприклад, у баладі **"Причинна"** пейзаж готує читача до сприйняття подальших подій, навіює тривогу, підсилює емоційне сприйняття: *"Рече та стогне Дніпр широкий, / Сердитий вітер завива, / Додолю верби гне високі, / Горами хвилю підійма [5, 5]"*.

Для того, щоб краще відтворити епіцентр бурі, шторму, Т. Шевченко дуже влучно добирає слова: вітер настільки потужний, що нахиляє додолю високі дерева, річка Дніпро не просто неспокійна, вона реве, стогне, піднімає високо свої хвилі. Доповнюють картину слова про темну ніч, крик сичів та скрипіння дерева: *"Ще треті півні не співали, / Ніхто ніде не гомонів, / Сичі в гаю перекликались, / Та ясен раз у раз скрипів [5, 5]"*.

У своїх творах Т. Шевченко часто олюднює природу: вона здатна відчувати і співпереживати. Інколи причиною цього стає містифікація: у дерева чи квіти перетворюються молоді дівчата, які так і не зазнали щастя. Так, у баладі **"Лілея"** дівчина сама розповідає історію свого перетворення. *"Молодого, короткого / Не дали дожити / Люде віку. Я умерла / Зимою під тином... [5, 307]"*.

Її долю люди згубили ще замолоду, відплативши таким чином ненависному панові, її рідному батькові. Тільки в образі красивої білосніжної квітки вона пізнала любов тих, хто зневажив її за життя: *"А весною процвіла я / Цвітом при долині, / Цвітом білим, як сніг, білим! / Аж гай звеселила. / Зимою люде... Боже мій! / В хату не пустили. / А весною, мов на диво, / На мене дивились [5, 307]"*.

Ця балада родом із народних легенд та пісень про перетворення дівчини на лілею. Молода і невинна, вона багато терпіла від лихих людей і в муках померла, а весною проросла красивою квіткою. Вибір квітки також не випадковий: біла лілея — це символ чистоти. Такою була і залишилася душа дівчини.

Щоб яскравіше змалювати людей, предмети, явища і викликати до них певне почуття, письменник порівнює їх з предметами, що в чомусь схожі. Порівнюючи світ природи зі світом людей, поет знаходить дуже точні, влучні порівняння. Земля, прибрана весною, схожа на вродливу дівчину, сонце — на молодого жениха, що милується красою своєї обраниці, старий явір нагадав поету козака-запорожця:

"І барвінком, і рутою, / І рясом квітчає / Весна землю, мов дівчину / В зеленому гаї; / І сонечко серед неба / Опинилось-стало, / Мов жених той молодую, / Землю оглядаю... [5, 233]".

У таких поезіях Т. Шевченко часто застосовує персоніфікацію: осока шепочеться, грає синє море, лягло сонце, вітер виє, гуляє, розмовляє, явір похилився, зажурився тощо. *"Над Дніпровою сагою / Стоїть явір меж лозою, / Меж лозою з ялиною, / З червоною калиною. / Дніпро берег риє-риє, / Яворові корінь миє. / Стоїть, старий, похилився, / Мов той козак зажурився [5, 586]"*.

Багато порівнянь знаходимо і в поезії **"Мар'яна-черниця"**. Тут світ природи дуже подібний до світу людей. Тепле сонячне проміння дає життя усьому живому. Але знялася буря, і не всі витримують її натиск. Так і в людей. Не одну долю зламало життя, не один зігнув свою спину під тягарем життєвих випробувань. *"Вітер в гаї нагинає / Лозу і тополі, / Лама дуба, котить полем / Перекотиполе. / Так і доля: того лама, / Того нагина; [5, 130]"*.

У цій поезії Т. Шевченко і своє життя порівнює з долею перекотиполя. Як вітер котить перекотиполе, так Доля водить його по світу. Різні країни, різні люди і багато випробувань. *"Мене котить, а де спинить, / І сама не знає [5, 130]"*.

Особливою любов'ю і смутком за рідною землею сповнені вірші Кобзаря періоду заслання. Довгі дні і ночі серед чужих людей. Похмура казарма, муштра. Навколо — незвична, непривітна природа киргизьких степів. Не таких краєвидів прагнула душа поета і художника Т. Шевченка. Одноманітність, що навіює тугу. Розрадою ставали тільки спогади. Думками линув письменник в Україну, у тихий сад, наповнений знайомим з дитинства пташиним співом. І серце його оживало. *"Сонце заходить, гори чорніють, / Пташечка тихне, поле німіє. / Радіють люди, що відпочинуть, / А я дивлюся... і серцем лину / В темний садочок на Україну. / Лину я лину, думу гадаю, / І ніби серце одпочиває. / Чорніє поле, і гай, і гори, / На синє небо виходить зоря [5, 347]"*.

Серед образів, які часто згадує поет, особливі два. Перший — це образ зорі. *"Зоре моя вечірняя, / Зійди над горою, / Поговорим тихесенько / В неволі з тобою [5, 337]"*.

У цих рядках — така туга, така самотність... Єдиним співрозмовником у чужій країні, з яким поет може поділитися найсакровеннішим, стає вечірня зірка. Вона нагадує поету рідну землю. В уяві з'являється веселка біля Дніпра, верби над водою, сонечко, що зникає за горою. І все таке рідне... і таке далеке: *"Розкажи, як за горою / Сонечко сідає, / Як у Дніпра веселочка / Воду позичає. / Як широка сокорина / Віти розпустила... / А над самою водою / Вербка похилилась [5, 337]"*.

Другий улюблений образ для Кобзаря — це річка Дніпро. У кожному вірші він різний: то лагідний і ніжний, несе на собі запорозькі байдарки, колише на хвилях русалок, то збурений, гнівний, піднімає хвилі мало не до неба. *"Дніпро геть-геть собі розкинувся! / Сіяє батько та горить! Над Дніпровою сагою / Стоїть явір меж лозою, / Меж лозою з ялиною, / З червоною калиною."*

Заповітною мрією Т. Шевченка, яку він виношував не один рік, було повернення на Батьківщину. Там хотів поет створити свій маленький сімейний рай. *"Поставлю хату і кімнату, / Садок-райочок насаджу. / Посиджу я і похожу / В своїй маленькій благодаті [5, 590]"*.

На жаль, поетові так і не вдалося оселитися в Україні, хоч і передав він своєму родичеві кошти на купівлю землі, сам накреслив план майбутньої оселі. Т. Шевченку дуже сподобалась мальовнича місцевість над Дніпром, він навіть намалював краєвид "Коло Канева". Саме у Каневі, на Чернечій горі, біля рідного Дніпра, як і заповідав, залишився поет навіки... *"так мало, небагато / благав у Бога! / Тільки хату, / одну хатиночку в гаю, / та дві тополі біля неї... [5, 240]"*.

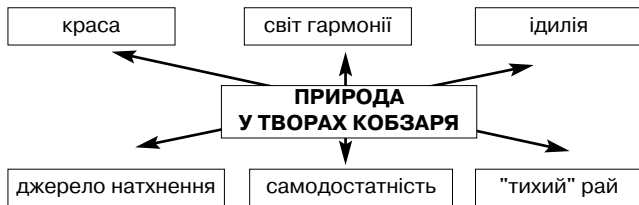
Якщо уважно читати поезії Кобзаря, то побачимо ще один заповіт, чи може пораду наступним поколінням, — берегти свою природу: вона прекрасна, неповторна: *"нема на світі України, немає другого Дніпра"*, — будувати

своє життя у гармонії з навколишнім світом.

Проаналізувавши поезії Т. Шевченка, можна дати учням завдання скласти асоціативне гроно зі словом *природа*.

Асоціативне гроно базується на пошукові асоціацій, що виникають в учнів.

(**Асоціація** — зв'язок думок, уявлень, почуттів, внаслідок якого одне уявлення, почуття викликає інше).

Учитель також може запропонувати учням скласти сенкан зі словами *природа* і *Т. Шевченко*.

Сенкан — це п'ятирядковий неримований вірш, який складається з одинадцяти слів.

У першому рядку записується одне слово, іменник, який є темою сенкану;

у другому — записуються два слова, прикметники, які є означеннями теми;

у третьому — учні записують три слова, які вказують на активність, дієвість, пов'язану з темою;

у четвертому — записується фраза, якою висловлюється розуміння теми (чи ставлення до теми). Фраза складається з чотирьох слів;

у п'ятому — записується одне слово, іменник — синонім (висновок) до теми.

Природа
красива, мудра
надихає, лікує, допомагає
джерело позитивних емоцій для людини
світ

Т. Шевченко
нескорений, талановитий
писав, боровся, малював
любив і оспівував природу України
Кобзар

На етапі рефлексії вчитель може використати стратегію **"Методика взаємних запитань"**. Для роботи у парі учень готує запитання і ставить його своєму сусідові, з яким сидить за однією партою. Отримавши відповідь, погоджується з нею або коригує сказане. У відповідь отримує зустрічне запитання і дає відповідь на нього.

Запитання має бути осмисленим, сформульованим коротко і чітко.

Для ефективної роботи вчитель повинен націлювати школярів складати не тільки прості питання, які тільки передбачають знання фактів чи деталей, а й такі питання, які стимулюють до активної роботи над матеріалом. Коли поставлене запитання високого рівня, той, хто відповідає, активно виражає власну позицію, шукає аргументи на її підтвердження. Тоді матеріал запам'ятовується на більш тривалий період.

Для прикладу:

— З якою метою письменник використовував образи природи?

— У який період поет написав вірші "Сонце заходить, гори чорніють", "Зоре моя вечірняя"? Які ще поезії цього періоду творчості ви можете назвати?

— Чи можна сказати, що твори Т. Г. Шевченка формують нашу екологічну свідомість?

Використовуючи стратегію **"Грунування"**, вчитель за допомогою грона має можливість узагальнити та систематизувати матеріал, розвивати асоціативне мислення школярів. Стратегія "Методика взаємних запитань" допомагає визначити не тільки ступінь усвідомлення учнями нового матеріалу, але і їхню готовність самостійно оцінювати свої знання та знання однокласників. Це сприяє розвитку самостійності учнів, вчить їх бути активними та відповідальними.

Технологія **"Читання та письмо для розвитку критичного мислення"** дає можливість вчителям вибрати серед великої кількості стратегій власне ті, які допоможуть розвивати критичне мислення школярів. Учитель сам обирає оптимальні для розкриття теми види роботи.

Література

1. Кроуфорд Алан, Саул Венді, Метьюз Самюель, Макінстер Джеймс. Технології розвитку критичного мислення учнів / Кроуфорд Алан, Саул Венді, Метьюз Самюель, Макінстер Джеймс. — К.: ТОВ "Видавництво Пляєди, 2006. — 211 с.
2. Мартинець А. Сучасний урок зарубіжної літератури / А. Мартинець. — Х.: Видавнича група "Основа", 2005. — С. 170.
3. Пахаренко В. Т. Шевченко. Сторінки нового підручника з української літератури для 9 класу / В. Пахаренко // Українська мова та література. — 2004. — № 2-4. — 71 с.
4. Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. Основи критичного мислення: [Навчальний посібник для учнів старших класів загальноосвітньої школи] / Пометун О. І., Пилипчатіна Л. М, Сущенко І. М., Баранова І. О. — Тернопіль: Навчальна книга — Богдан, 2010. — 216 с.
5. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. — К.: Дніпро, 1994. — 686 с.

Наталія Скоморовская. Развитие критического мышления учащихся при изучении произведений Т. Шевченко

В статье идет речь об использовании технологии "Чтение и письмо для развития критического мышления" на уроках украинской литературы при изучении произведений Т. Шевченко. Технология дает возможность развивать критическое, творческое мышление, способствует активизации познавательной деятельности учеников на уроке. Среди тем, которые поднимает Шевченко в своих произведениях, в статье рассматривается тема природы. Ее выбор продиктован ее актуальностью. Чтобы привлечь внимание учащихся к проблеме сохранения окружающей среды, нужно научить школьников любить и беречь природные богатства. В статье акцентируется внимание на тех стратегиях названной технологии, которые наиболее эффективно могут помочь ученикам усвоить учебный материал, способствуют развитию их ассоциативного мышления.

Ключевые слова: технология, стратегия, Т. Шевченко, природа, пейзажная лирика, Украина.

Natalia Skomorovska. The development of critical thinking of students when studying Shevchenko's works

The article reads about using technology "Reading and Writing for Critical Thinking Development" on the Ukrainian literature lessons studying T. Shevchenko's works. Technology "RWCTD" enables development of critical, creative thinking, helps to form pupils' active attitude when studying.

Among other subjects the author has chosen the nature. The choice was determined by its actuality. We live among beautiful nature but so often we just don't notice the beauty that surrounds us. To attract pupils' attention to the problem of saving environment schoolchildren must be taught to love and save natural resources. Kobzar's works have a lot of lines about nature beauty of our land.

Among the strategies suggested by "RWCTD", the author has chosen those that are going to help to bring to pupils the educational material, develop associative thinking, analyzing skills.

Key words: technology, strategy, T. Shevchenko, nature, landscape, Ukraine.